

COLEGIUL NOUA EUROPĂ

ISTORIA RECENTĂ ÎN EUROPA

*OBIECTE DE STUDIU, SURSE,
METODE*

Lucrările simpozionului internațional
organizat de Colegiul Noua Europă

București, 7 - 8 aprilie, 2000

Seria de publicații RELINK

Copyright © 2002 – New Europe College

ISBN 973-85697-0-2

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie să redobândească interesul pentru trecut?

ANDREI PIPPIDI

A spune că poporul român și-a pierdut memoria este o ipoteză temerară. Cu zece ani în urmă, în toate țările foste comuniste se făcea auzită cerința ca națiunilor eliberate să li se spună adevărata lor istorie. Și cum ar fi putut această cerință să rămână neauzită? Ea era clamată pe străzi. Aspirația cea mai vie a tinerilor, trădați de înaintașii lor, părea să fie aceea de a-și desluși istoria. În zilele Revoluției din decembrie 1989, pe fațada Universității din București a apărut inscripția: “De acum înainte, în această clădire se va spune numai adevărul”, o cerință mai greu de împlinit decât ar fi crezut acei tineri eroi. Multe rele au fost puse mai târziu pe seama acestei reîntoarceri la istorie, acestei tiranii a istoriei asupra cursului evenimentelor. Fără să o spună răspicat, titlul uneia dintre cărțile lui Misha Glenny despre Iugoslavia transfera asupra înaintașilor vina războiului civil. Această prezență a istoriei în dezbaterile politice a anului 1990 nu poate fi uitată. Ziare, foi și pamflete încercau să acrediteze interpretări contradictorii ale istoriei ultimei jumătăți de veac. Dar e util să remarcăm faptul că autorii acelor texte aparțineau cu toții generațiilor vârstnice; participarea lor nemijlocită la evenimentele invocate acum în disputa politică putea fi o garanție de veracitate, fără a le scuti relatările de riscul de a fi tendențioase, dacă nu chiar falsificate.

Unii dintre ei au crezut că venise în sfârșit vremea revanșei pe care o speraseră, alții erau exclusiv preocupați să-și legitimizeze faptele sau să-și justifice momentele de conformism. Nici unul nu părea dispus să se căiască, cu toții se plasau în umbra propriului trecut, fie el de o oarecare notorietate sau cunoscut doar de câțiva, dacă nu cumva doar de ei înșiși.

Vitalitatea acestei dezbateri, care părea să deschidă o perspectivă strălucită pentru studiile istoriografice, s-a stins însă curând. Ebuliția a durat mai puțin de doi ani. Eforturile exasperate ale supraviețuitorilor comunismului de a dezvălui chipul hidos al României comuniste (torturile îndurate de prizonierii politici, omniprezența înfricoșătoare a informatorilor) au sfârșit prin a deveni plicticoase, căci trezeau amintiri neplăcute. Chiar și cinicele jurnale și memoriile ale bătrânului om politic Constantin Argetoianu, publicate fără introducerea și notele explicative convenite, au fost parcurse cu interes doar de un cerc limitat de cititori care erau deja familiarizați, prin tradiția orală a mediilor din care proveneau, cu arcele politice și slăbiciunile personale pe care autorul le destăinuia cu atâta delicia. Au apărut și alte manuscrise, alte memoriile ale unor oameni politici care se păstrasera, dar toate au fost examinate foarte sumar și nici unul dintre aceste documente nu a făcut obiectul unei analize critice. Până și mărturisirile foștilor conducători comuniști, mai mult sau mai puțin demne de încredere, s-au bucurat de o mai mică atenție decât ar fi fost de așteptat. În întreaga țară muzeele de istorie au procedat la o cosmetizare superficială, operațiune în urma căreia câteva portrete antipatice au fost înlocuite cu altele, mai agreabile. Deși câștigul estetic e cert – căci cine ar putea spune că o preferă pe Elena Ceaușescu Reginei Maria?-, el nu a fost dublat de un profit pentru cercetarea istorică. “Cultul personalității” n-a răposat încă, el se poate deplasa cu ușurință asupra unor figuri diferite, oricând disponibile, din panteonul național. În

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

urmă cu ceva vreme mi s-a cerut să țin o conferință despre Regele Ferdinand cu prilejul sărbătorii naționale. Refuzul meu curtenitor a fost motivat în mai mică măsură de lipsa de afinitate intelectuală față de subiect sau față de publicul din Slobozia, cât de amintirea încă agasantă a discursurilor omagiale.

Câte expoziții pe teme de actualitate din istoria noastră recentă au fost organizate în ultimii zece ani? Cu excepția unei prime expoziții venite de la Chișinău, care descria experiența Gulagului în imagini obsedante ale răului și suferinței., calitatea expozițiilor care au urmat a fost viciată de tendința de a reabilita extrema dreaptă. O venerație nediferențiată era proiectată asupra tuturor celor ce suferiseră persecuții politice, în virtutea faptului că toți acești oameni erau victime ale "crimelor totalitarismului", întreținând o confuzie între democrați și membri ai Gărzii de Fier, nu fără asemănare cu cea din închisorile comuniste unde aceștia fuseseră aruncați laolaltă, să moară. În mod semnificativ, același cuvânt *passé-partout*, "totalitarism", apare în titulatura unui institut fondat sub un patronaj mai curând îndoielnic, însărcinat să investigheze încălcările drepturilor omului sub diversele regimuri din România ultimelor șase decenii. Aceeași uniformitate a fost la lucru de fiecare dată când supusă la presiuni politice justiția din România a încercat - fără succes, de altminteri - să anuleze sentința care îi condamnă pe Ion Antonescu și miniștrii săi.

La nivelul unui public informat destul de restrâns, dezbaterea istorică poate părea încă suficient de vie; mă gândesc acum la disputa despre rolul mitului declanșată de Lucian Boia sau la tentativa lui Daniel Barbu de a pune în discuție legitimitatea dizidenților în contextul realității cotidiene a intelighenței românești. Dar marea majoritate a românilor manifestă o indiferență placidă față de propriul trecut, atât ca domeniu de investigație intelectuală, cât și ca formă a moștenirii simbolice. Pornind de la experiențe personale amare privind

tratamentul monumentelor istorice, această concluzie se impune. Cum altfel s-ar putea explica devastarea cimitirelor, lipsa de reacție față de degradarea unor clădiri și situri încărcate de istorie, neglijența cu care antreprenorii se ocupă de restaurări sau demolări?

Dacă încercăm să înțelegem aceste lucruri, ies în evidență trei explicații. O primă motivație ține pur și simplu de succesiunea generațiilor. Cei care duc o viață cu totul ruptă de tradiții și orientată, cu pragmatism asumat, către viitor, nu au împlinit încă vârsta de patruzeci de ani. Vârsta lor ar putea fi în ea însăși o explicație suficientă. Să adăugăm faptul că ei sunt produsul școlilor românești, în această societate ale cărei fundamente au fost profund alterate și care a fost modelată de Ceaușescu (pentru a-i sublinia caracterul idiosincronic, o voi numi "Ceausoc"). A doua motivație nu e pur și simplu standardul educațional scăzut al populației, ci eficiența cu care regimul comunist a eradicat baza materială a memoriei colective. Violența anilor dinainte de 1990 ne-a făcut să uităm de castelele și conacele lăsate în paragină încă din anii '50 (și asta nu doar în Transilvania) și de faptul că demolarea cartierelor vechi din multe orașe, căreia i-au supraviețuit doar câteva biserici dărăpănate, a început în anii '70. Aceste demolări masive erau justificate de strategia politică fundamentală a Partidului: modernizarea. Spălarea de creiere colectivă a fost posibilă pentru că țara a fost transformată prin forțele distructive ale unor procese concomitente de modernizare, precum alfabetizarea, electrificarea, industrializarea sau strămutarea populației din zona rurală în așezări urbane. Cu mult înainte de perioada 1964-1989 Partidul pretindea supunere deplină din partea tuturor cetățenilor - și nu doar a membrilor săi - și o obținea prin măsuri menite să îndepărteze orice urme ale unui trecut contrar noii ordini, de la deportări în masă la expurgarea sistematică a bibliotecilor publice. Ca mulți alții, profesorul

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

Zub a asistat la arderea cărților din biblioteca școlii din satul său natal, un *auto da fe* care nu a cruțat cele câteva traduceri din clasici greci tipărite în ediții ieftine. Fiecare din noi a auzit despre colecții de cărți rare și manuscrise care au fost confiscate din casele aristocrației și burgheziei și distruse în deceniul zbuciumat de după 1945. Astfel de colecții au putut fi salvate doar în cazuri excepționale, iar dintre arhivele de familie nu s-au păstrat decât cele care au fost ascunse cu grijă de proprietarii lor.

Sistemul "Ceausoc" a reușit, de asemenea, să inoculeze o nouă conștiință a identității naționale. Acest construct ideologic, a cărui difuziune a fost dinamizată de mass-media, care nu existau înainte de război decât într-o formă rudimentară și cu o audiență foarte limitată, avea ca trăsătură definitorie distanțarea față de trecut. În prăpastia tot mai adâncă a uitării căzuse până și perioada interbelică. Istoria națională, așa cum era înfățișată în expoziția permanentă din Muzeul Partidului, începea cu figurile tutelare ale lui Traian și Decebal și făcea un salt în timp de la acești strămoși mitici la nu mai puțin idealizații pașoptiști, fiind apoi canalizată într-un îngust filon distinct al "tradiției revoluționare care conducea direct către prezent, unde un Ceaușescu ubicuu era glorificat ca eliberator al neamului și reformator înzestrat cu o energie mesianică.

Astăzi, faptul că 64 la sută dintre cei chestionați într-un sondaj de opinie încă mai consideră comunismul o idee bună, care a fost însă greșit aplicată, spune multe despre eficiența îndoctrinării. Potrivit aceluiași sondaj, doar 13,5 la sută dintre români sunt de părere că România a traversat perioada cea mai prosperă între cele două Războaie Mondiale, în vreme ce 4,2 la sută se referă la vremurile mai îndepărtate dinaintea primului război. E surprinzător faptul că un număr aproximativ egal dintre cei intervievați, 4,6 la sută, au optat pentru primii ani ai regimului comunist, în vreme ce nu mai puțin de 18,4

procente consideră că perioada cea mai bună a fost ultimul deceniu al regimului Ceaușescu, probabil pentru că se vor fi bucurat de unele avantajele din partea regimului. Cea mai mare parte, 34,3 la sută, au dat un răspuns ceva mai puțin șocant, pronunțându-se în favoarea anilor 1965-1979. În opinia acestora, primii ani ai regimului Ceaușescu s-au caracterizat printr-o liberalizare și o creștere a nivelului de trai, apreciere a cărei confirmare sau invalidare va trebui în cele din urmă să facă obiectul unei cercetări istorice. Dacă mi se va permite să comentez pragmatismul acestor atitudini citând titlul dat de Simone Signoret autobiografiei sale, "*même la nostalgie n'est plus ce qu'elle était*". Într-adevăr, nostalgia majorității nu depășește pragul reprezentat de finalul războiului. Dacă perioadele anterioare acestui moment nu pot constitui un cadru de referință, asta nu se întâmplă pentru că ele sunt obiectul unei memorări precise și unei reevaluări critice, ci pentru că imaginea lor a devenit prea nebulosă.

Spre deosebire de "Epoca de Aur", denumirea oficială a dictaturii lui Ceaușescu, în care istoria era echivalentă cu apoteoza statului-partid, cultura istorică a evoluat de-a lungul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului următor luându-și ca reper ideea statului național. Acest discurs nu era încă întru totul înstrăinat de viața de zi cu zi, dar nici perfect congruent cu aceasta, întrucât urmărea sanctificarea națiunii prin intermediul tradiției. Oamenii de rând nu puteau să nu se simtă inferiori acelei procesiuni de personalități istorice. Concluzia unui discurs care căuta în istorie întruparea idealului moral nu putea fi decât admonestarea drastică a prezentului epigonic. Strămoșilor le era rezervat fie supliciul, rolul victimei niciodată răzbunate, fie cel de apărători ai valorilor creștine, europene sau naționale, niciodată însă rolul de agresori.

Acest model asimetric în care era imaginat trecutul conducea la ideea că România nu fusese creată pentru *toți*

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

românii, dar ea era destinată *numai* românilor. Când, printr-o împrejurare favorabilă, pierderile grele ale războiului dintre 1916 și 1918 au putut fi răsplătite, națiunea a ajuns să includă nu doar pe toți românii, ci și minorități etnice, în proporție de 24 la sută. Istoriile acestora, poate paralele, dar cu siguranță nu convergente față de cursul central al istoriei românești, au fost ignorate de istoricii care și-au asumat sarcina de a recompune mozaicul trecutului folosind tiparul unui proces de agregare, ducând lent către România de astăzi. O traiectorie simplificată a istoriei moderne a României ar evidenția cu candoare cum, pe parcursul unei mari părți a vieții lui Kogălniceanu – acest mare istoric romantic și politician liberal – eforturile intelighenției au fost îndreptate către crearea unui stat pe măsură pentru români, apoi către edificarea - prea grăbită – a unei națiuni pe măsură pentru acest stat, o ambiție care a absorbit ultimii douăzeci de ani din viața lui Nicolae Iorga. Acestea fiind spuse, trebuie să adaug că deși Iorga este îndeobște privit ca părintele fondator al naționalismului românesc, cred că rolul lui trebuie evaluat cu mai multă prudență. Faptul că Traian și Decebal nu au fost invocați mai devreme cu același entuziasm cu care era invocat Arminius de germani sau Vigilis de olandezi, se datorează tocmai împământării de către Iorga a metodelor istoriografiei occidentale. Doar după ce el a fost asasinat de Garda de Fier și după ce o convertire superficială la marxism a devenit superfluă din punctul de vedere al autorităților politice, pedagogia istorică s-a întors la un naționalism agresiv, ținut vreme îndelungată în surdină.

Acum, când sistemul politic nu mai impune uniformitatea convingerilor, oricare dintre participanții la dezbateră publică își poate afirma propriile valori și opțiuni. Din acest punct de vedere ne aflăm la răspântie. Din momentul în care statul și-a retras controlul tiranic, istoricii și-au câștigat libertatea de a

opta între continuitatea cu o gândire istorică împiedicată brutal să se dezvolte, să acceadă la sinteză, și adoptarea radicală a metodelor post-modernismului, oricare ar fi sensul acestora, o mutație la fel de primejdioasă ca un salt într-o piscină goală.

Să ne întoarcem acum la perioada care a precedat instituționalizările succesive ale cercetării istorice în România modernă. Este de mult acceptat faptul că modelul pentru cronicile valahe au fost registrele de familie, în timp ce cronicile moldovenești au imitat analele biblice. În aceste texte istoria apărea ca o aglomerare confuză de evenimente, ce putea fi lămurită doar în termenii intervenției divine, întotdeauna prezentă dar adesea de nepătruns pentru muritori. Factorul uman se manifesta în forma intențiilor și virtuților principelui. Aceleași fapte erau relatate diferit, în funcție de atitudinea principelui față de familia de boieri sub patronajul căreia fusese redactată respectiva versiune. Asemenea texte erau transmise confidențial de la o generație la alta, iar ecourile lor se făceau auzite doar în mediul acelei familii. Circulația cronicilor era atât de limitată pentru că ele riscau să trezească interesul descendenților dintr-o stirpe rivală. Manuscrisele de care i se vorbea lui Del Chiaro când acesta a dorit să afle mai multe despre istoria Valahiei, dar care îi erau inaccesibile din pricina limbii slavone în care erau redactate, erau istorii comandate de familii boierești, la fel de numeroase ca și centrele de putere aristocratică. Chiar într-o societate care dispunea de tipar, precum Principatele, istoria era o chestiune mult prea delicată pentru a fi lăsată să se răspândească în afara bibliotecilor particulare. În secolul al XVII-lea, pe fondul unui umanism întârziat, cronicile erau probabil citite cu voce tare în cercuri restrânse; mai târziu, în secolul al XVIII-lea, într-un moment de revanșă a oralității asupra culturii scrise, memoria istorică a luat forma recitării publice de cânturi și povestiri. Nimic nu ne îndreptățește totuși să presupunem că astfel de cronici orale și

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

versificate erau un substitut al istoriei scrise; lucrurile stăteau mai degrabă invers: rememorări istorice durabile aveau nevoie de scriere. Uitarea la care au fost atât de adesea condamnate vechile familii boierești a fost rezultatul direct al unei reorientări a memoriei sociale sub Fanarioți. Astfel, rememorarea istorică a sfârșit prin a-și pierde caracterul privat.

Deși situația actuală este fundamental diferită, e de remarcat că amnezia colectivă se manifestă într-o formă similară. Profesiunea de istoric este discreditată; până și documentația scrisă la care recurge istoricul pentru a garanta o foarte controversată obiectivitate devine obiectul unui examen întotdeauna sceptic. Dezamăgirea generalizată față de istorie va putea fi depășită doar dacă ne vom angaja, cu respectul cuvenit, în implicarea directă a publicului în explorarea unui trecut comun, adică în interogarea istoriei familiale și a experienței individuale. Cât privește acea minoritate care crede încă în relevanța istoriei, dar o transformă în argument în conflictul etern dintre tradiții politice disjuncte, a evita abordarea frontală a unor teme controversate ar putea reprezenta o schimbare sănătoasă de atitudine. Asemenea teme au fost, până acum, subiecte predilecte pentru activiști și ziariști, ce se complac în rolul de moralști publici, mai degrabă decât pentru istorici, cărora statutul profesional nu le îngăduie să-și manifeste deschis antipatiile. Din nevoia de a contracara mai eficient apatia și dezinteresul publicului, de a riposta la răstălmăcirii a căror diversitate merge până la excluderea reciprocă, s-a născut o inițiativă aptă să încurajeze dezbaterea și să contribuie la prezervarea mărturiilor istorice. Această inițiativă, al cărei autor și cel mai energic promotor a fost D-I Coen Stork, este pe cale să ducă la înființarea unui Institut pentru studiul istoriei recente.

Realizarea acestui proiect are șanse să impulsioneze abordarea novatoare a istoriei contemporane, un domeniu nu

tocmai neglijat, dar ale cărui principii au fost eronat înțelese și aplicate în istoriografia românească. Refuzul oricărui partizanat nu presupune faptul că vom nesocoti apropierea dintre activitatea institutului și cea a membrilor recent aleși ai Colegiului pentru Studierea Arhivelor Securității. Cercetarea istorică a unui regim polițienesc care a înăbușit orice opoziție legală reprezintă mai mult decât o îndelung amânată căutare a unor dezvăliri care să potolească setea de răzbunare; ea este parte a unui efort mai cuprinzător de înțelegere a modului în care funcționa societatea comunistă. Strategia de cercetare ce se va configura în cursul dezbaterii noastre nu va putea omite să abordeze anumite teme majore, să se ocupe de procese cu caracter general care au schimbat structura societății românești: cadrul juridic și practica discriminării rasiale; căile legale care au făcut posibilă invadarea vieții private și a spațiului familial sub comunism; comunizarea armatei; colectivizarea satelor; relațiile dintre intelectualii români și cei din alte țări socialiste; impactul revoluției maghiare din 1956; manipularea memoriei colective prin intermediul muzeelor, cenzurii și așa mai departe; legăturile dintre fascism și comunism în România înainte și după război; discriminarea etnică și socială în Basarabia. Pe de altă parte, perspectiva adoptată de noi nu va neglija nici aria experienței personale, ceea ce implică recursul la istoria orală, ale cărei metode sunt încă nefamiliare cercetătorilor români. Pe lângă viziunea de ansamblu a fenomenelor istorice și abordarea personală a realității concrete, este necesară includerea unui al treilea punct de vedere. Între abstracțiune și fragmentul concret trebuie să intervină punctul de vedere, teoretic neutru, al observatorului străin. Reiau în acest sens o propunere pe care o fac, fără succes, de ani de zile: aceea de a traduce jurnalele de călătorie scrise de străinii care au vizitat România interbelică. Volumele acestei colecții, eventual intitulate, cu un sentimentalism nedeghizat, *Țara pe care am*

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

pierdut-o, de la Lucien Romier la Patrick Leigh Fermor, ar putea constitui un corpus plin de sugestii pentru cercetarea actuală.

Dincolo de toate circumstanțele, care îmi inspiră un optimism moderat, este prematur să evaluăm șansele de succes ale acestei inițiative, în care generozitatea olandeză și competența academică românească se confruntă cu hazardurile unui context instabil și cu o previzibilă ostilitate politică. Dar efectul cel mai benefic la care ne putem aștepta este că ni se dă ocazia de a începe, în fine, în condiții de lucru fără precedent, investigarea unui domeniu de cercetare aproape nou, fără a pierde din vedere alteritatea trecutului, nici rolul său în modelarea prezentului, animați de speranța de a contribui la tămăduirea dezorientării și frustrărilor generate de acest trecut pe care suntem invitați să-l descoperim.

Traducere de Mihnea Mircan